

Christenen in de Palestijnse Gebieden

**IKV PAX
CHRISTI**

**Verslag van een onderzoek naar de huidige positie
van de christelijke gemeenschappen in de
Palestijnse Gebieden**

WWW.IKVPAXCHRISTI.NL

IKV Pax Christi zet zich in voor vrede, verzoening en gerechtigheid in de wereld. Samen met mensen in conflictgebieden werken wij aan een vreedzame en democratische samenleving. Hierbij betrekken wij mensen in Nederland, die zich net als IKV Pax Christi willen inzetten voor duurzame politieke oplossingen voor crisis- en oorlogssituaties. IKV Pax Christi bundelt kennis, kracht en mensen voor dat ene doel: vrede nu!

IKV Pax Christi werkt onafhankelijk van politieke belangen en wordt gesteund door een achterban van betrokken individuen, maatschappelijke organisaties en kerken. IKV Pax Christi werkt in opdracht van Pax Christi en IKV aan vredesprogramma's vanuit één organisatie met één Raad van Toezicht en één directie. Het IKV bestuur en de Pax Christi Ledenraad bewaken de missie en identiteit, dragen bij aan visieontwikkeling en toetsen op hoofdlijnen het beleid van IKV Pax Christi.

Bezoekadres:

Godebaldkwartier 74
3511 DZ UTRECHT

Telefoon:

Fax:

Website:

E-mail:

Postadres:

Postbus 19318
3501 DH UTRECHT

030 233 33 46

030 236 81 99

www.ikvpaxchristi.nl

info@ikvpaxchristi.nl

Auteur:

Piet Kruizinga

Tekstredactie:

Matthijs Kronemeijer, Helma Maas

Adviseur:

Jannie Kuik

Piet Kruizinga is oud-luchtmachtofficier en vakbondsbestuurder, nu gepensioneerd. Hij is theoloog die in 1991 Cum Laude afstudeerde aan de toenmalige Katholieke Theologische Universiteit Amsterdam. Hij deed onderzoek naar de rol van de Generale Synode van die kerken ten tijde van de kruisraketten crisis. Daarna volgden een Masteropleidingen 'Wereldgodsdiensten in Conflict en Dialoog' aan de Universiteit van Tilburg en 'Cross Cultural Theology' aan de Protestantse Theologische Universiteit Kampen.

Piet Kruizinga publiceert regelmatig. Deze verkennende studie naar de positie van de christelijk gemeenschappen in de Palestijnse Gebieden is geschreven op verzoek van IKV Pax Christi.

Utrecht, maart 2011

Inhoud

1. Inleiding	4
2. Geschiedenis van de christelijke gemeenschappen in de Palestijnse Gebieden	5
3. De christelijke gemeenschappen in de Palestijnse Gebieden	7
3.1 Demografie	
3.2 Emigratie	
3.3 Sociale positie en onderwijs	
3.4 Denominaties	
4. De christenen en hun politieke engagement	11
5. De positie van de christenen onder de Palestijnse jurisdictie	13
5.1 De formele aspecten	
5.2 De materiële kant van de zaak	
6. Resumé	16

1. Inleiding

Wat is de huidige positie van de christelijke gemeenschappen in de Palestijnse Gebieden?¹ Het is niet gemakkelijk deze vraag te beantwoorden als je tenminste probeert de voor hen reële werkelijkheid te benaderen. Bijna alles wijst er op dat hun situatie te maken heeft, op welke manier dan ook, met de huidige conflicten in dat gebied. In de eerste plaats het vaak gewelddadige conflict tussen de staat Israël en de bewoners van de gebieden die sinds 1967 bezet dan wel geannexeerd zijn, om maar te zwijgen over de gebeurtenissen van 1948. Bovendien is er sinds 2006 sprake van een felle politieke tegenstelling tussen verschillende Palestijnse politieke groeperingen, soms met een gewelddadig karakter. In elke oorlog heet de eerste soldaat die sneuvelt 'Waarheid'. Dat is hier ook het geval. Er heersen diepgaande verschillen van mening tussen de vertegenwoordigers van een aantal betrokken organisaties die ik interviewde. Ook de literatuur en de overige berichten spreken elkaar vaak tegen. In de loop van dit onderzoek heb ik tientallen rapporten, boeken en verslagen gelezen en honderden meldingen van al dan niet vaststaande feiten en de meningen daarover. En in zeer veel gevallen bleek dat vorm en inhoud van al die berichten te maken hadden met de persoonlijke positie van de spreker of de schrijver ten aanzien van het Israëlisch-Palestijnse conflict en de huidige interne Palestijnse politieke tegenstellingen². Zelfs

de academische literatuur over dit onderwerp is niet altijd betrouwbaar. Een aantal keren heb ik gemerkt dat ferme uitspraken zonder enige bronvermelding worden gedaan en vervolgens door andere wetenschappers kritiekloos worden geciteerd. Ik heb dan ook afgezien van een uitgebreid notenapparaat en literatuurverwijzingen.

Maar niet alles is even onbetrouwbaar. Nogal wat recent cijfermateriaal bijvoorbeeld is onderling controleerbaar. Daardoor kon ik de gegevens van het Sabeel onderzoek van 2006 vergelijken met die van de Palestijnse volkstelling van 2008 en het Diyar-rapport eveneens uit 2008³. De gegevens van deze drie bronnen heb ik dan ook als betrouwbaar gebruikt in dit verslag. Dat geldt ook voor een beperkt aantal Palestijnse en buitenlandse bronnen. Maar heel vaak moest ik tegenstrijdige informatie tegen elkaar afwegen om tenslotte na een kritische overdenking daaruit een vaak voorzichtige keuze te doen.

Hoewel dit verslag geen wetenschappelijk rapport is, sta ik ervoor in dat de kerngegevens juist en controleerbaar zijn. Voor het overige is dit een poging om zo goed en betrouwbaar mogelijk de vraag op een zo correct mogelijke manier te beantwoorden. Dat was mogelijk; want hoewel soldaat Waarheid gesneuveld is, leven vele van zijn familieleden nog.

¹ Wat precies onder de Palestijnse gebieden moet worden verstaan is omstreden. Ik ga ik uit van de Westoever en de Gazastrook.

² Ik reken me niet tot een uitgesproken aanhanger van een van de kampen. Wel vind ik dat zowel de Staat Israël als het Palestijnse volk recht hebben op een veilig bestaan binnen aanvaarde en erkende grenzen. Vooral het Palestijnse volk heeft te lijden

van het huidige conflict en de bestaande impasse in de vredesbesprekingen.

³ Sabeel Eucumenical Liberation Theology Center, *The Sabeel Survey on Palestinian Christians in the Westoever and Israel*, Jerusalem, 2006; Palestinian Central Bureau of Statistics, *Summary of the Census Final Results in The West Bank*, Ramallah, 2008; Collings, Kassis en Raheb (ed.), *Palestinian Christians Facts, Figures and Trends*, Bethlehem, 2008.

2. Geschiedenis van de christelijke gemeenschappen in de Palestijnse Gebieden

Over de geschiedenis van de christelijke gemeenschappen in wat nu de Palestijnse Gebieden heten, is veel gepubliceerd.⁴ Er is ook veel te vertellen en er zijn dan ook veel boeken over geschreven. Ik volsta hier dan ook met een korte verwijzing naar enkele markante en relevante historische gebeurtenissen en omstandigheden.

Vanaf de jaren veertig van de eerste eeuw zijn er in dit gebied christelijke gemeenschappen. Zij zijn in feite de eerste en oudste christelijke kerken. Gedurende de eerste eeuwen werden deze gemeenschappen van tijd tot tijd vervolgd en als gevolg daarvan raakten zij overal in het gebied verspreid. In de vijfde eeuw werd het christendom de staatsgodsdienst van het Romeinse Rijk en in 451 werd het Patriarchaat van Jeruzalem ingesteld. Als gevolg van de hevige discussies in de eeuwen daarna over de vraag wie en wat Jezus eigenlijk was (geweest) raakte de christelijke gemeenschap sterk verdeeld en ontstonden er tot op de dag van vandaag verschillende denominaties. Door het zogenoemde Grote Schisma tussen de rooms-katholieken en de oosters-orthodoxen rond het jaar 1000 werden deze verschillen nog aangescherpt. Ondertussen was in het begin van de zevende eeuw het gebied onder de controle van Arabische moslims gekomen. Tussen de veroveraar van Jeruzalem, Kalief Umar en de christelijke kerkleiders van toen werd er in 638 een verdrag gesloten. Daarin werd de veiligheid van de christenen, hun bezittingen en hun kerken, gewaarborgd. Zij kregen de *djimm*-status. Dat betekende dat hun

aanwezigheid werd geduld, maar dat zij een extra belasting moesten betalen. Bovendien mochten zij niet in overheidsdienst treden en werden zij ook overigens op tal van andere punten tweederangs burgers. Geen wonder dat in de loop van de volgende eeuwen vele christenen overgingen naar de Islam. Niet altijd mochten de christenen vrijelijk hun godsdienst belijden. Zo verbood de toenmalige heerser in de elfde eeuw het vrij bezoeken van de christelijke heilige plaatsen, wat de aanleiding vormde voor de eerste kruistocht. De Kruisvaarders veroverden in 1099 Jeruzalem en vestigden er gelijk een Latijns Patriarchaat. Daarmee was ook de rooms-katholieke kerk present in het gebied. Dit patriarchaat hield het uit tot de islamitische terugverovering in 1291.

In 1517 kreeg het (Turks) Ottomaanse Rijk de controle over het gebied. Vanaf die datum werden de verschillende christelijke denominaties beschouwd als *millets*, naties. Zij mochten hun eigen wetgeving toepassen, zelf belastingen heffen en zelf leiders aanwijzen. Een vorm van zelfbestuur dus. Hoewel dit systeem in de loop van de eeuwen verschillende veranderingen onderging, bleef het in stand tot het einde van het Ottomaanse Rijk in 1917. De toepassing van het millet-systeem vond overigens in het Ottomaanse Rijk niet overal op identieke wijze plaats. Maar in het gebied dat tegenwoordig Palestina heet was er in het algemeen sprake van een tamelijk milde toepassing. Maar er waren ook minder goede tijden. Dit afhankelijk van de gezindheid en de luimen van de dienstdoende islamitische heerser.⁵

⁴ Oost-Jeruzalem hoort volgens de Oslo-akkoorden niet bij de Palestijnse Gebieden. Maar vaak worden inwoners ervan wel in de Palestijnse cijfers meegenomen.

⁵ Er zijn spaarzame meldingen, ook in de academische literatuur, van gedwongen

Nadat het gebied onder Ottomaanse controle gekomen was nam de westerse presentie er weer toe toen vooral franciscanen uit Frankrijk zich opwierpen als de behoeders van de christelijke heilige plaatsen. Daartoe sloten zij, uiteraard tegen betaling, verdragen met de opeenvolgende Ottomaanse heersers, veelal tot verdriet van de plaatselijke christenen van voornamelijk Orthodoxe huize. Deze wat moeizame relatie tussen de nieuwelingen uit het Westen en de oorspronkelijke christenen duurt tot op de dag van vandaag.⁶ In 1847, toen het Ottomaanse Rijk al danig verzwakt was, werd het RK Patriarchaat van Jeruzalem opnieuw opgericht. In de loop van die negentiende eeuw kwamen er tal van protestantse zendelingen naar het gebied en ontstonden er anglicaanse en lutherse bisdommen. Van begin af aan werden al deze kerken geleid door buitenlanders. Pas aan het eind van de twintigste eeuw begon de arabisering van de kerkleiders. In 1979 kwam de eerste Palestijnse lutherse bisschop en pas in 1987 de eerste Arabische RK patriarch. Maar de grootste gemeenschap, die van de Grieks-orthodoxen, wordt nog steeds door een Griek geleid. Een recente ontwikkeling is ook de grote belangstelling die er van RK-zijde is ontstaan voor hun geloofsgenoten in de Palestijnse Gebieden. Na de oorlog van 1967 kregen de Israëliërs de controle over de heilige plaatsen en moest het Vaticaan wel zaken doen met de tot dan niet door haar erkende staat Israël. Maar na het aanknopen van volledige diplomatieke betrekkingen in 1993 bezochten enkele pausen zowel Israël als de Palestijnse Gebieden en groeide de belangstelling. Zo zal er dit jaar oktober een bijzondere bisschoppenconferentie over de positie van

de christenen in het Heilige Land worden gehouden in Rome. Overigens is de positie van deze christenen de laatste jaren meer onder de aandacht van de rest van de wereld gekomen. Het uitbrengen van het zogenoemde Kairos-document in december 2009 en de vele reacties daarop in Nederland is daar ook een goed voorbeeld van.

massabekeringen. Maar deze zijn niet of onvoldoende gedocumenteerd.

⁶ Een aardig boek hierover is: Els van Diggele, *Heilige ruzies*, Amsterdam, 2007.

3. De christelijke gemeenschappen in de Palestijnse Gebieden

3.1 Demografie

Zoals al vermeld zijn er vrij veel gegevens over de bevolking van deze landstreek bekend. Al aan het einde van de negentiende eeuw begonnen de Ottomaanse heersers van de provincie Palestina met volkstellingen om administratieve redenen. Nadat het gebied Brits mandaatgebied was geworden voerden ook zij diverse volkstellingen door. Het probleem is echter dat deze tellingen betrekking hadden op het toenmalige Palestina, het huidige Israël, Jordanië en de Palestijnse Gebieden samen. Zonder de beschikking te hebben over de brongegevens is het niet mogelijk om de telresultaten te extrapoleren naar de huidige geografische situatie. In de literatuur gebeurt dat overigens veelvuldig met als te verwachten resultaat dat er steeds van elkaar verschillende cijfers opduiken. In het overzicht hierna beperk ik mij dan ook tot die cijfers die uitsluitend betrekking hebben op de huidige Palestijnse Gebieden.

Een combinatie van de cijfers van de Census 2007 met die van de Sabeel Survey 2006 geeft het volgende beeld:

Totaal aantal christenen: 51.710. Dit is 1,37% van de totale bevolking. Deze wonen in de volgende regio's:

- Bethlehem 43%;
- Ramallah 25%;
- Oost-Jeruzalem 18%;
- Jenin 6%;
- Elders 2%

De resterende 6% (geschat) is woonachtig in de Gaza-strook. Om politieke redenen kon Sabeel daar geen informatie verzamelen.

In 1961 hield de toenmalige Jordaanse overheid in dit gebied met uitzondering van

de Gaza-strook een volkstelling. De resultaten waren de volgende:

Totaal aantal christenen 45.000. Woonachtig in de regio's:

- Bethlehem 33%;
- Ramallah 33%;
- Oost-Jeruzalem 24%;
- Nablus 7%;
- Jericho 3%

De verschillen tussen deze cijfers zijn te verklaren omdat steeds verschillende methoden en indelingen zijn gehanteerd. Toch ontstaat er een duidelijk beeld: er leven momenteel iets meer dan 50.000 christenen in de Palestijnse Gebieden; een aantal dat in de afgelopen decennia licht toegenomen is. Maar de Palestijnse bevolking in totaal is in die periode veel meer gegroeid. Een van de oorzaken daarvan is de emigratie onder de christelijke Palestijnen. Een andere belangrijke oorzaak is het veel lagere geboorteoverschot bij deze christenen. Deze bedraagt ongeveer 2% per jaar, terwijl dat voor de hele bevolking op 3,3% ligt. Christelijke gezinnen zijn dus aanzienlijk kleiner dan die van hun islamitische landgenoten. De emigratie heeft meer effecten op de demografie. Zo kennen de christenen een vrouwenoverschot in de huwbare leeftijd door de emigratie van jonge mannen. In een cultuur waarin vrouwen horen te trouwen, geeft dat problemen.

3.2 Emigratie

Ook hier zijn de cijfers niet eenduidig. Vast staat evenwel dat het percentage christenen in de periode tussen 1967 en 2006 daalde van ongeveer 3 naar 1,3 voornamelijk als gevolg van twee factoren: de emigratie en

het lagere geboorteoerschot. De literatuur vermeldt dat deze emigratie vooral in golven plaatsvond. Het begon kort na de Israëliëse onafhankelijkheidsoorlog in 1948; daarna de bezetting van de Gaza-strook en de Westoever in 1967 en tenslotte na het begin van de eerste en de tweede Intifada. Daarmee is al aangegeven welke de voornaamste drijfveren waren voor deze emigratie. De politiek-economische situatie en de daaruit voortvloeiende onzekerheid, werkloosheid en angst voor oorlog en geweld. Dit beeld wordt bevestigd door de resultaten van nogal wat enquêtes die hierover gehouden zijn. Ik teken daarbij echter wel aan dat in de categorieën waarin geantwoord kon worden meestal tamelijk breed waren geformuleerd. Er was weinig tot geen ruimte voor het specificeren van de antwoorden. Desalniettemin gaf een Sabella-onderzoek van 2001, kort na het begin van de tweede Intifada, aan dat 17% van de ondervraagde christelijke Palestijnen de toenemende islamisering als de belangrijkste bedreiging van de christelijke gemeenschap zag. En de Sabeel Survey van 2006 vermeldt ook het opkomende moslimfundamentalisme als emigratiegrond. Voor het overige waren het de politieke omstandigheden (42%); werkgelegenheid (44%); kwaliteit van het leven (7%); onderwijs (4%); en gezinshereniging (1%). Ik moet hierbij aantekenen dat alle gepubliceerde enquêtes betrekking hebben op de achterblijvers. Mij zijn geen gegevens bekend over de opvattingen van de emigranten over hun motieven. Een belangrijke lacune.

Er zijn omstandigheden die het voor christelijke Palestijnen gemakkelijker maken om te emigreren dan hun moslim landgenoten. Ze zijn beter opgeleid en behoren vaak tot de middenklasse. Verreweg de meesten van hen wonen in grotere

dorpen en steden en leven in een urbane cultuur. Daardoor zijn zij meer internationaal georiënteerd dan de plattelandsbevolking. Maar ook het (psychologische) gevoel tot een relatief kleiner wordende minderheid te behoren maakt het dat zij sneller bereid zijn om in een ander land een nieuw leven op te bouwen. Overigens -maar dit terzijde- is de grote emigratie onder de christenen een fenomeen dat zich in meerdere Arabische landen voordoet. De vraag rijst of en in welke mate er sprake is van overeenkomsten. Op de andere reden van het teruggelopen percentage, het lagere geboortecijfer, kom ik later nog terug. Tot slot een tweetal opmerkingen. Er zijn berichten over christelijke Palestijnen die 'emigreren' naar gebieden die onder Israëliëse controle staan, vooral het Jordaandal. Maar of dat om substantiële aantallen gaat, is niet te achterhalen. Tenslotte wordt er soms gesproken over een 'remigratie' van vooral welgestelde Palestijnen die of hun oude dag in hun geboorteland willen doorbrengen dan wel willen investeren in de Palestijnse economie. Maar ook hiervan is mij niet bekend geworden of het om grotere aantallen gaat.

Ook is niet bekend hoeveel christenen er per periode emigreren. Een Israëliëse publicatie uit 2002 noemt een aantal van 2766 geëmigreerde Palestijnse christenen in de periode tussen oktober 2000 en november 2001 waarvan 1650 uit de regio Bethlehem en 880 uit Ramallah. Een verband met het begin van de tweede Intifada ligt voor de hand. Palestijnse bronnen bevestigen een aanzienlijke uittocht uit de regio Bethlehem in die periode. Een andere poging om tot een aantal emigranten te komen is de volgende. We weten dat het totale aantal christenen in de laatste decennia nauwelijks gestegen is. Het geboorteoerschot bedraagt

2% per jaar, zodat je kunt stellen dat gemiddeld zo'n 2% naar elders vertrekt. Het gaat dan om een orde van grootte van 1000 mensen per jaar. Volgens de Sabeel Survey van 2006 had 7,5% van de ondervraagde families emigratieplannen. Dat zit in dezelfde orde van grootte. Ervan uitgaande dat het vooral gaat om relatief jonge en goed opgeleide mensen, kun je wel spreken van een voortdurende aderlating. Geen wonder dat vele christelijke Palestijnen en velen met hen alleen al om deze reden zich zorgen maken over de toekomst.⁷

3.3 Sociale positie en onderwijs

Ook in sociaal opzicht onderscheidt zich de christelijke minderheid van de rest van de bevolking. Zoals vermeld is zij voornamelijk urbaan georiënteerd. De overgrote meerderheid leeft in en om Bethlehem, Jeruzalem en Ramallah. Vanaf het midden van de negentiende eeuw zijn vooral daar vele christelijke onderwijsinstellingen ontstaan. Met name van RK-zijde is hierin veel geïnvesteerd. In 2007 waren er in Palestina 76 christelijke onderwijsinstellingen, met in totaal bijna 30.000 leerlingen.⁸

De meeste onderwijsinstellingen (43) met bijna 20.000 leerlingen waren van katholieke huize. Dit zijn privéscholen, waarvoor extra betaald moet worden. Toch sturen de christenen zoveel mogelijk hun kinderen naar deze scholen omdat ze dan een opleiding in de eigen traditie kunnen krijgen. Vooral in het verleden kwamen veel van de docenten uit het westen en werden er westerse curricula gehanteerd. Daardoor

ontstond de traditie dat het onderwijs aan de christelijke scholen kwalitatief beter was dan dat aan het openbaar onderwijs. Om die reden stuurden en sturen ook vele meer bemiddelde moslims hun kinderen naar deze scholen. Vandaag de dag is vooral op de katholieke en de lutherse scholen een groot deel van de leerlingen daardoor moslim.

Ook het docentencorps is veranderd van samenstelling. Missio-Duitsland brengt dat in verband met de constatering dat het niveau op de RK-scholen volgens hen de laatste tijd aanzienlijk gedaald was. Over de plaats van het christelijk hoger onderwijs geeft een onderzoek uit 2007 het volgende beeld. Onder de twaalf Palestijnse universiteiten is de Universiteit van Bethlehem de enige christelijke (RK). Het aantal toelatingen was in dat jaar 3% van het totaal. De vier christelijke colleges (van de in totaal 131) hadden 1,8% van het aantal toelatingen. In totaal produceerden deze vijf academische instellingen 3,3% van het aantal afgestudeerden. Hun instroom was 2,5%. Mijn conclusie is dat er inderdaad (nog steeds) sprake is van een christelijke oververtegenwoordiging in het hoger onderwijs, maar dat moet ook niet worden overdreven. De in het Sabeel-onderzoek aangetoonde hogere opleidingsgraad van de Palestijnse christenen moet gezien worden in het licht van een subcultuur, waarin door Europese invloeden sedert de tweede helft van de negentiende eeuw (daarover later meer) een relatief goed onderwijsaanbod was. Maar de ontwikkeling van een eigen Palestijns onderwijsstelsel in de laatste decennia doet dit relatieve voordeel langzaam verdwijnen.⁹

⁷ Waar gaan zij naar toe? Voornamelijk naar Latijns-Amerika. Chili heeft met ongeveer 500.000 leden de grootste Palestijnse gemeenschap buiten de Arabische wereld.

⁸ Yousouf Daher, *Christian Schools in Palestine*, 2007, geciteerd in het Diyar-rapport van 2008.

⁹ Wellicht is daarmee nog niet alles gezegd. Er kan ook sprake zijn van een minderheidsfenomeen, waarbij het onderwijs specifiek gezien wordt als middel om de eigen identiteit te bewaren. Misschien spelen ook demografische factoren een

Beter onderwijs leidt tot andere en soms betere banen. De meerderheid van de christenen heeft momenteel betaald werk. Daarvan ook weer de meerderheid in de dienstensector. Wellicht niet zo vreemd, omdat het grootste deel van de christenen woont in de regio Jeruzalem-Bethlehem. Deze regio heeft in de loop van de eeuwen sterk geprofiteerd van vooral westerse pelgrims die de christelijke heilige plaatsen kwamen bezoeken en de vestiging van westerse instituten aldaar. Door de strubbelingen van de laatste tijd is deze inkomstenbron vaak en grotendeels weggevallen. Dat heeft geleid tot een toenemende verarming van de bevolking van vooral in en rond Bethlehem. Sinds kort bloeit het religieuze toerisme weer op, al dan niet dankzij de afscheidingsmuur en het uitdoven van de tweede Intifada. Maar ondertussen zijn vele kleine familiebedrijven failliet gegaan. En het waren juist deze familiebedrijven die voor de christenen de voornaamste inkomstenbronnen vormden. Een onderzoek uit 2006 laat zien dat bijna 95% van de christenen in de private sector werkt, vaak als eigen baas (35%).¹⁰ Bijna niemand is dus in overheidsdienst. Een na-ijlen van het djimmi-systeem?

3.4 Denominaties

De Palestijns-christelijke gemeenschap is vooral door de geschiedenis van de ontwikkeling van de diverse theologieën tamelijk divers. Vrijwel alle variëteiten van het christendom zijn in enigerlei vorm en

rol: per gezin minder kinderen die dan wel beter en langer onderwijs kunnen volgen. Tenslotte de sociaaleconomische kant: de relatief meer welgestelde (minder arme) christenen hebben betere financiële mogelijkheden om hun kinderen naar duurdere privéscholen te sturen. Ook combinaties hiervan zijn mogelijk.

¹⁰ Romell Soudah, *Christians in the Holy Land: Across Political and Economic Divide*, Jeruzalem, 2007.

aantal terug te vinden in dit kleine gebied. De cijfers die hierover circuleren zijn in principe onbetrouwbaar. Dat komt omdat het gezag van een leider cultureel bepaald vooral afhankelijk is van het aantal onderdanen. Opnieuw een erfenis uit millit-Ottomaanse tijden. Bij het volgende overzicht heb ik daarom een mix moeten maken van de cijfers die hierover gepubliceerd zijn. Onder voorbehoud dus.

De grootste groep is zonder enige twijfel die van de Grieks-orthodoxen. Zij vormen zo'n 40-50% van het totaal. De tweede groep is die van de Latijns-katholieken. Ongeveer 30-35% van het geheel. De grootste minderheidsgroep is die van de Grieks-katholieken, tussen de 5 en de 10%. De rest wordt gevormd door de verschillende andere orthodoxe en protestantse groeperingen zoals de Armeniërs, de Syriërs, de Kopten en de Chaldeeën. Onduidelijk is hoe groot het aantal protestanten is, zoals anglicanen en lutheranen, de enige erkende protestantse kerken. Zijzelf spreken over een aandeel van 6 respectievelijk 3% van de christenen, maar een overtuigende bevestiging van die aantallen ben ik niet tegengekomen. Meer conservatieve schattingen komen tot minder dan de helft hiervan. Ook volgens Missio-Duitsland zijn deze (min of meer officiële) aantallen schromelijk overdreven. Wat kunnen we hiervan zeggen? Twee dingen. In de eerste plaats is het in het belang van de diverse kerkleiders om het aantal van hun gelovigen zo groot mogelijk voor te stellen. Zoals gesteld niet zo vreemd vanwege de millet-geschiedenis. Aan de andere kant zijn het vooral de protestanten, de anglicanen en de lutheranen, die zich vandaag de dag roeren in het theologische en politieke debat. Hoe je die inbreng verder ook waardeert, de leiders ervan vertegenwoordigen dus slechts een kleine minderheid van de christenen in de Palestijnse Gebieden. Een heel ander

verhaal vertellen de protestantse groepen die officieel niet bestaan. De Palestijnse wetgeving erkent een dertiental kerkgenootschappen. De geloofsgemeenschappen die vooral als gevolg van westerse zendingsarbeid zijn ontstaan en te rekenen zijn onder de evangelische of charismatische sektes en

kerken, tellen dus niet mee in het formele beleid en worden ook niet in de statistieken vermeld. In de literatuur en volgens groepen als Christenen voor Israël is vaak sprake van aanzienlijke repressie tegen de christenen van deze soort. Ik kom daar nog op terug.

4. De christenen en hun politieke engagement

Na de ineenstorting van het Ottomaanse rijk als gevolg van de Eerste Wereldoorlog ontstonden overal in de Arabische landen seculiere Arabisch-nationalistische bewegingen. Ook in het Britse mandaatgebied Palestina. De literatuur hierover maakt gewag van een actieve participatie van christenen in deze organisaties. Vanuit de christelijke bevolkingsgroepen met hun betere onderwijsmogelijkheden en goede contacten met westerse geloofsgenoten was er veel aandacht voor het opkomende seculiere nationalisme van die tijd. Voor hen als minderheidsgroep was een ideologie die uitging van de principiële gelijkheid van ieder mens ook in hun belang. Hoe het ook zij, christenen hadden een vooraanstaande rol bij de totstandkoming van de Palestijnse Bevrijdingsorganisatie (PLO) in 1964. Een van de oprichters ervan, de Grieks-orthodoxe George Habash, richtte in 1967 het (linkse) Volksfront voor de Bevrijding van Palestina op. Laatstgenoemde organisatie nam na Fatah de tweede plaats in binnen de PLO. Onder leiding van de Grieks-katholiek Naif Hawatmeh vormde zich in 1969 het Marxistische Democratische Front voor de bevrijding van Palestina. Zowel het Volksfront als het Marxistische Front namen zeer actief deel aan de gewapende strijd tegen de Israëli's en werden daarom door Israël en haar bondgenoten als

terroristisch aangemerkt. De christelijke kerkleiders traden in die tijd in politiek opzicht echter niet op de voorgrond. Over de mate van participatie aan het Palestijnse verzet door individuele kerkleden is verder nauwelijks iets bekend. Ik heb de indruk dat deze inbreng in relatieve zin is afgenomen in de laatste decennia. Dit vooral omdat het belang van de seculier-socialistische bewegingen, waarin zij het meest actief waren, sindsdien aanzienlijk is afgenomen.

Na het begin van de eerste Intifada eind 1987 konden en/of wilden de kerkleiders niet meer zwijgen. Al na enkele weken kwamen de religieuze leiders in Jeruzalem met een gezamenlijke verklaring. Daarin verklaarden zij zich nadrukkelijk solidair met de onderdrukten (het Palestijnse volk) en betuigden zij hun steun aan degenen die voor hun belangen opkwamen. Maar een oproep om aan de gewapende strijd deel te nemen deden zij niet. Behoudens in incidentele gevallen gebeurde dat ook niet. Wel zijn er meldingen van christenen als slachtoffers, maar het verzet van de christenen tegen de Israëli's bleef in de regel geweldloos en passief. Men staakte, demonstreerde en weigerde belasting te betalen aan de bezetters, maar tegelijkertijd werd meermalen opgeroepen de strijd toch vooral geweldloos te voeren.

Dezelfde lijn werd gevolgd na het begin van de tweede Intifada in 2000: de kerkleiders riepen op tot gewelddoos verzet tegen de Israëlische onderdrukking en de bezetting en de kerkleden hielden zich in de regel daaraan. Ook Sabeel, de organisatie die de sinds 1989 ontwikkelde Palestijnse Bevrijdingstheologie uitdraagt, volgde die lijn. De overwinning van Hamas bij de parlementsverkiezingen van 2006 en de ontwikkelingen kort erna waren aanleiding voor nieuw kerkelijk spreken. Benadrukt werd de noodzaak van eenheid en gewelddoosheid. Enkele vooraanstaande theologen als Hanna (Grieks-orthodox, 2008), Khoury (rooms-katholiek, 2006) en Ateek (anglicaan, 2006) pleitten voor de erkenning van de volgens hen op democratische wijze tot stand gekomen overwinning van Hamas en de noodzaak om met hen een vruchtbare samenwerking aan te gaan. In grote lijnen is dat nog steeds de situatie tot op de dag van vandaag.

Tenslotte wil ik iets zeggen over de concrete vertegenwoordiging van christenen in de diverse Palestijnse bestuursorganen. Al in 2001 bepaalde Arafat als Palestijns leider en voorzitter van de PLO dat in een tiental steden en dorpen de voorzitter van de gemeente- of dorpsraad een christen moest zijn “either through a voting system or appointment”. Deze plaatsen liggen voornamelijk in de regio's Bethlehem en Ramallah. De huidige hoofden van deze raden werden voor het laatst in 2004-2005 als zodanig gekozen/benoemd. Ook het

aantal christelijke leden van het Palestijnse parlement is sedert 1996 door het centrale gezag vastgesteld: zes van de 88 toen en zes van de 66 in 2006. Opmerkelijk is dat het huidige aantal christenen in het Palestijnse parlement zeven bedraagt, omdat één lid uit Jeruzalem op een onafhankelijke lijst op eigen kracht het benodigde aantal stemmen verwierf. Van het vaste contingent van zes leden vertegenwoordigen twee de regio Bethlehem, eveneens twee de regio Jeruzalem, één de regio Ramallah en één lid de Gazastrook.

Ook het aantal christelijke ministers is vastgelegd: twee van de dertien. Sinds 2007 zijn dat de minister voor Toerisme en Vrouwenzaken en de minister voor het Plaatselijk Bestuur. Je kunt stellen dat op deze manier de christenen in het Palestijnse openbare bestuur tamelijk oververtegenwoordigd zijn. De vraag rijst, wat de werkelijke vertegenwoordiging van de christenen zal zijn na democratische verkiezingen met recht evenredige vertegenwoordigingen. Als de huidige trend in het Midden-Oosten, waarbij vooral binnen de eigen groep wordt gestemd, zich doorzet, zou dat tot een aanzienlijk lagere vertegenwoordiging van de christenen leiden. Wellicht meer in overeenstemming met hun aandeel in de totale bevolking van zo'n 1,3%: één parlementszetel; geen ministerspost en een veel lager aantal lokale bestuurders. Een toekomstverwachting die veel christenen in de Palestijnse Gebieden en daarbuiten met zorg vervult.

5. De positie van de christenen onder de Palestijnse jurisdictie

5.1 De formele aspecten

Na de komst van de Ottomanen in 1517 bepaalde de djimmi-status binnen het millet-systeem de formele rechtspositie van de christenen in het gebied. Maar al vrij snel daarna (rond 1600) wierp Frankrijk zich op als buitenlands beschermer en belangenbehartiger van de daar wonende rooms-katholieken. In de achttiende eeuw begon de macht van het Ottomaanse Rijk door binnenlandse opstanden en oorlogen met de grote Europese mogendheden danig te verzwakken. De betreffende Europese overwinnaars eisten en kregen concessies. Zo werd Rusland de beschermer van de orthodoxen en Duitsland en Engeland die van de protestanten. Deze verbondenheid met de diverse christelijke denominaties gaven de westerse mogendheden tegelijk een formele en op verdragen (capitulaties geheten) gebaseerde toegang tot het Ottomaanse Rijk. Daarvan werd overigens vooral gebruik gemaakt om de eigen nationale (handels)belangen te dienen. Sommigen menen dat dit ook de uiteindelijke bedoeling was. Hoe het ook zij, de christenen kregen op deze manier een grote buitenlandse broer die te hulp kon worden geroepen als de nood aan de man zou komen. Aan deze positie konden zij enige extra rechtsbescherming ontleen.

Met het verdwijnen van het Ottomaanse Rijk in het begin van de twintigste eeuw hielden de daarmee verbonden rechtssystemen op te bestaan. Er ontstond in formele zin een rechtsvacuüm. Dit werd tijdelijk gevuld door het gezag van het Britse mandaatgebied en later (althans op de Westoever) door Jordanië. Maar zolang er geen formele nationale staat is, is er geen

formeel nationaal recht. Noodgedwongen wordt daarom vaak teruggegrepen op wetgevingen die in vroegere Ottomaanse, Britse en Jordaanse tijden golden of op het Israëliëse militaire recht dat na de bezetting van 1967 werd ingevoerd. Dit werd aangevuld met het familierecht dat van oudsher voor de verschillende bevolkingsgroepen gold als het stam- of clanrecht. Op dit punt zijn er historische verschillen tussen de Gazastrook en de andere Palestijnse Gebieden.

Er is in de Palestijnse Gebieden geen uniform en samenhangend rechtssysteem. Meer en meer wordt er gewerkt aan een eigen Palestijns geheel van wetten en verordeningen. Inmiddels is er een wetboek van strafrecht tot stand gekomen. Ook het juridisch apparaat zoals de organisatie van de rechtspraak is in opbouw. Afhankelijk van de ingenomen politieke positie is men optimistisch dan wel pessimistisch over het resultaat hiervan. Door de internationale gemeenschap (VN en EU) wordt veel geïnvesteerd in deze opbouw en het opstellen van toekomstige wetgeving vindt zodoende onder tamelijk veel internationaal toezicht plaats. De verdere uitbouw van de organieke wetgeving gebeurt binnen de kaders van de bestaande ontwerpgrondwet.

Wat zegt dit uit 2003 daterend ontwerp over de plaats van de godsdienst in de toekomstige Palestijnse Staat? In artikel 2 staat: *“Islam is the official religion in Palestine. Respect and sanctity of all other heavenly religions shall be maintained. The principles of Islamic Shari’a shall be the main source of legislation.”* Deze formulering heeft voor veel discussie en onrust gezorgd. Wat wordt er precies bedoeld? En hoe zullen deze bedoelingen

worden verwerkt in de komende wetgeving? Wat zijn *heavenly religions* precies? Artikel 9 luidt: *“All Palestinians are equal under the law and judiciary without discrimination because of race, sex, color, religion, political views, or disability.”* Hoe verdraagt dit artikel zich met artikel 2, dat immers spreekt over de principes van de sharia die de belangrijkste bron van wetgeving zal zijn? Zijn beide artikelen met elkaar in tegenspraak? Tenslotte wil ik artikel 18 aanhalen: *“Freedom of belief and the performance of religious rituals are guaranteed, provided that they do not violate public order or public morals.”* Openbare orde, openbare moraal en publieke zeden, wat betekent dat allemaal? Ook hier zijn vraagtekens te plaatsen en is het onzeker wat er bedoeld wordt. De optimisten wijzen er echter op dat in bijna alle Arabische landen de islam de staatsgodsdienst is en dat dit niet hoeft te betekenen dat andersgelovigen dan onderdrukt zouden worden. Er wordt vaak verwezen naar de situatie in het nabijgelegen Jordanië waar de islam ook de staatsgodsdienst is, maar waar christenen als groep toch vrijelijk hun godsdienst kunnen belijden en hun eigen familierecht mogen toepassen. Dit geldt overigens ook in het seculiere Syrië.

Tot zover de ontwerpgrondwet van 2003. Ondertussen heeft Hamas de parlementsverkiezingen van 2006 gewonnen en een jaar later in de Gazastrook ook feitelijk de macht overgenomen. Het handvest van Hamas is duidelijk islamistisch gekleurd. Over godsdienst wordt in artikel 6 gezegd:

“The Islamic Resistance Movement is a distinct Palestinian Movement which owes its loyalty to Allah, derives from Islam its way of life and strives to raise the banner of Allah over every inch of Palestine. Only under the shadow of Islam could the members of all regions coexist in safety and security

for their lives, properties and rights. In the absence of Islam, conflict arises, oppression reigns, corruption is rampant and struggles and wars prevail.”

Duidelijke taal. Een serieuze beginselverklaring of retoriek? Wat gaat er gebeuren als Hamas ook de volgende verkiezingen wint en wellicht onder international druk een (nieuwe) PLO-machtsgreep op de Westoever achterwege blijft? Wordt dan de ontwerpgrondwet van 2003 aangepast aan het Hamas-handvest? Al deze vragen knagen aan de gemoedsrust van veel christelijke Palestijnen.

5.2 De materiële kant van de zaak

Wat is de feitelijke situatie van christenen in de Palestijnse Gebieden? De berichten hierover verschillen. Sinds de machtovername door Hamas in de Gazastrook zijn er berichten over schendingen van de rechten van christenen, vernieling van christelijke gebouwen, moord en bedreiging. Voor zover ik het heb kunnen nagaan kloppen deze berichten, maar is er geen sprake van een actief aandeel hierin van de Hamas-overheid. Diverse kerkleiders uit de Gazastrook spreken over een goede samenwerking met de autoriteiten en een veilig klimaat voor de daar wonende christenen. Het blijft natuurlijk de vraag of deze mensen uit noodzaak en zelfbescherming dergelijke politiek-correcte uitspraken doen, al ben ik geneigd om hen het voordeel van de twijfel te gunnen. Waarom ook zou de Hamas-overheid het risico lopen zich nog verder internationaal te isoleren door deze kleine en onbeduidende minderheid (0,2% van de bevolking van de Gaza-strook) onder druk te zetten?

Dan de situatie in de overige Palestijnse Gebieden. Het onderzoek van Weiner van

2005 is indrukwekkend.¹¹ Anders dan vele andere publicaties is het goed gedocumenteerd en in wetenschappelijk opzicht controleerbaar. Weiner signaleert een toenemend aantal incidenten jegens de christelijke minderheid en hij verwijt de Palestijnse Autoriteit dat zij hiertegen niet adequaat optreedt. Ook uit andere bronnen blijkt een toename van geweld jegens christenen in de afgelopen jaren.¹² Is dit structureel? En wat zou de oorzaak kunnen zijn?

Van officiële Palestijnse zijde wordt heftig ontkend dat er sprake is van een structureel toenemend geweld tegen christenen. Berichten hierover worden afgedaan als Israëliëse propaganda. Sabella c.s. wijst bij voortduring op de voorbeeldige samenwerking door de eeuwen heen tussen christenen en moslims. Waren niet sommige oprichters van de PLO christen? Maar Sabella is niet alleen een erkend wetenschapper, hij is als vooraanstaand lid van het Palestijnse parlement ook politicus. Want ondanks zijn consequente ontkenningen zijn de berichten over wandaden van islamistische zijde tegen de christenen de laatste tien jaren zowel in aantal als verscheidenheid toegenomen. Men kan dat niet meer als van elkaar losstaande incidenten afdoen. Door de jaren heen is de trend duidelijk zichtbaar. Teveel berichten en mondelinge verslagen wijzen in die richting. Het kan ook niet anders. De verkiezingsoverwinning van de islamistische Hamas in 2006 kwam natuurlijk niet uit de lucht vallen. Daaraan is een langer proces vooraf gegaan.

¹¹ Justus Reid Weiner, *Human Rights of Christians in Palestinian Society*, Jerusalem, 2005.

¹² Zie o.a.: US State Department, *International Religious Freedom Report*, Washington, van 2000 tot 2009.

Hoe gaan de Palestijnse Autoriteiten met deze gebeurtenissen om? Laten ze het maar gebeuren, zijn ze onmachtig er adequaat tegen op te treden of zijn ze zelfs mede-initiator? Ook bij de beantwoording van deze vraag moet ik een groot aantal tegenstrijdige berichten tegen elkaar afwegen. Enkele keren was er sprake van onmacht of onwil van met name plaatselijke autoriteiten om op te treden. Maar vaker nog wordt bericht over vastberaden actie van vooral de centrale autoriteiten tegen wandaden jegens christenen. Op dat punt werd, ook door de Hamas-autoriteiten in de Gaza-strook, tot nu toe ook goed ingespeeld op klachten en verzoeken van christelijke leiders. Uitzondering hierop waren het (niet) optreden van de Palestijnse Autoriteiten in geval van kwesties van eerwraak, bij gecompliceerde situaties rondom bekeringen tot de andere godsdienst en de moeilijke positie van al dan niet evangeliserende niet-geregistreerde protestanten. Ik vind dat degenen die op deze kwesties de Palestijnse Autoriteiten bekritisieren wel een punt hebben. Als de Palestijnse Autoriteit wil voldoen aan internationale rechtsnormen, dan is er nog een lange weg te gaan, zowel formeel als materieel op het gebied van wetgeving, rechtspleging en rechtshandhaving.

De kleine groep christelijke Palestijnen heeft dus te maken met groeiende problemen van islamistische zijde. Voor zover ik het kan beoordelen niet systematisch georganiseerd, maar toch een groeiend probleem. Waar komt dat nou vandaan? Om het maar eens kort door de bocht te zeggen: hebben die islamisten om wat voor reden dan ook een hekel aan de christenen of zijn andere verklaringen denkbaar? Dat laatste is zeker het geval. De christenen vormen een minderheid binnen de Palestijnse samenleving. Die samenleving staat onder

steeds grotere druk. Geen wonder dat in zo'n situatie minderheden het moeilijker krijgen. Er ontstaat onder de dominante meerderheid een soort wij-gevoel dat anderen dreigt uit te sluiten. Vooral als die ander relatief goed is opgeleid, met een relatief sterke sociaaleconomische positie en veel contacten met het buitenland. Als die minderheid bovendien in politiek opzicht is oververtegenwoordigd en niet of nauwelijks

meedoet (meedeed) aan de gewapende strijd, kan het bijna niet anders dan dat zo'n minderheid het moeilijker krijgt. Kun je de positie van het een minderheidsgroep-zijn scheiden van hun christen-zijn? In sociologisch-cultureel opzicht niet, want juist omdat ze christen zijn, vormen ze een minderheidsgroep. In politiek opzicht kan dat wel, dan gelden immers andere overwegingen.

6. Resumé

Wat is de huidige positie van de christenen in de Palestijnse Gebieden? In demografisch oogpunt blijft de omvang van de groep redelijk stabiel: zo'n 50.000 personen. Maar de groep vergrijsst door de voortdurende emigratie van gemiddeld 1000 personen per jaar, meestal jongere mannen. De belangrijkste motieven voor deze emigratie zijn de problematische sociaaleconomische omstandigheden en de onzekere politieke situatie. Zij wonen in de regel dicht bij elkaar in (grotendeels) christelijke dorpen en steden: 35% in de regio Bethlehem; 25% in Ramallah en 20% in Oost-Jeruzalem.

Onderling zijn de christenen verdeeld. Zo'n 40-50% is Grieks-orthodox; 30-35% Rooms-katholiek; 5-10% Grieks-katholiek en de restgroep varieert dus tussen de 5 en de 25%. Een dertiental kerkgenootschappen, waarvan een tweetal Protestantse, is als zodanig door de overheid erkend.

In sociaal-cultureel opzicht vormen de christenen een aparte minderheidsgroep. Door de eeuwen heen hebben ze een groot deel van hun eigen zaken kunnen regelen en hun eigen leiders kunnen kiezen. Deze relatieve zelfstandigheid duurt tot op de dag van vandaag maar staat onder druk. Zij werken, vaak als zelfstandige, veel in en rond de christelijke heilige plaatsen en de

christelijke instellingen. Hun sociaaleconomische positie was daarom lange tijd beter dan die van de rest van de bevolking. Maar vooral door politieke strubbelingen is die werkgelegenheid de laatste tijd onder grote druk komen te staan.

Vooraf door buitenlandse invloeden is het opleidingsniveau van de christenen in het algemeen hoger dan die van de rest. Er zijn echter aanwijzingen dat dit voordeel snel aan het afnemen is.

In politiek opzicht zijn de christenen sterk oververtegenwoordigd door de aanwijzing van contingenten in de diverse vertegenwoordigende organen. Dit biedt een zekere mate van extra rechtsbescherming. Maar onzeker is of dit in de toekomst ook zo blijft.

In juridische zin is hun positie onzeker en verslechterend. De onzekerheid over het karakter van de toekomstige Palestijnse staat is nog vergroot door de sterke opkomst van de islamistische Hamas. In materiële zin is er sprake van een weliswaar ongeorganiseerde maar toch trendmatige toename van dreiging en geweld vanuit islamistische en politiek-radicalen hoek. Dat geldt ook in het geval van 'grensverkeer' tussen beide godsdiensten. De rechtsbescherming van niet-erkende

protestantse groepen door de overheid is onvoldoende.

De zorgen over de toekomst van de christelijke gemeenschappen in de Palestijnse Gebieden zijn dus terecht. Geen wonder dat zowel zijzelf als hun geloofsgenoten elders onze aandacht

daarvoor vragen. Daarbij moet echter niet uit het oog worden verloren dat de positie van de Palestijnse christenen op tal van punten nog steeds (iets) beter is dan die van hun islamitische landgenoten.